

УДК 347.441

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.63>

ПРАВОМІРНІСТЬ ПРАВочИНІВ: ДІАЛЕКТИКА ПРИВАТНИХ ТА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Руцак І.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
юридичний факультет,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Бєлова М.В.,
доктор юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0003-2077-2342

Руцак І.В., Бєлова М.В. Правомірність правочинів: діалектика приватних та публічних інтересів.

Стаття присвячена комплексному аналізу правомірності правочинів у цивільному праві України. Досліджується сутність поняття правомірності як фундаментальної характеристики правочину, що забезпечує реалізацію інтересів його учасників у правовому полі. Автор простежує історичну спадкоємність сучасних концепцій правочинів від римського права, зокрема щодо класифікації правочинів, формальних вимог та підстав для визнання правочинів недійсними.

У роботі проводиться чітке розмежування понять «правомірність» та «законність» правочину. Обґрунтовується, що правомірність є ширшим поняттям і охоплює відповідність не лише нормам позитивного права, але й іншим джерелам цивільного права, зокрема його принципам, звичаям та загальноновизнаним вимогам.

Особлива увага приділяється проблемі правочинів, що порушують публічний порядок. Автор досліджує парадокс недійсної неправової дії, яка формально не повинна породжувати правові наслідки, проте фактично їх спричиняє, аналізує критерії визначення публічного порядку та обґрунтовує необхідність його розширеного тлумачення. На основі аналізу чинного законодавства та судової практики автор доводить, що правочин може бути визначений таким, що порушує публічний порядок, якщо він спрямований на порушення публічно-правових нормативних актів держави, які визначають основи державного устрою, політичної системи та економічної безпеки держави, і кваліфікований як злочин чи адміністративне правопорушення.

Обґрунтовується позиція, що кваліфікації правочину як такого, що порушує публічний порядок, повинен передувати вирок суду про притягнення учасника такого правочину до кримінальної відповідальності або постановою компетентного органу про притягнення до адміністративної відповідальності. Автор пропонує конкретні шляхи вдосконалення правового регулювання інституту правочинів, спрямовані на забезпечення єдності судової практики та захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин.

Ключові слова: правочин, правомірність, недійсність правочину, публічний порядок, цивільне право.

Rushchak I.V., Bielova M.V. Legality of transactions: the dialectic of private and public interests.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legality of transactions in the civil law of Ukraine. The essence of the concept of legality as a fundamental characteristic of a transaction that ensures the realization of the interests of its participants in the legal field is investigated. The

author traces the historical continuity of modern concepts of transactions from Roman law, in particular regarding the classification of transactions, formal requirements and grounds for declaring transactions invalid.

The work clearly distinguishes between the concepts of «legality» and «legality» of a transaction. It is substantiated that legality is a broader concept and covers compliance not only with the norms of positive law, but also with other sources of civil law, in particular its principles, customs and generally recognized requirements.

Special attention is paid to the problem of transactions that violate public order. The author explores the paradox of an invalid illegal act, which formally should not give rise to legal consequences, but actually does, analyzes the criteria for determining public order and justifies the need for its expanded interpretation. Based on the analysis of current legislation and judicial practice, the author proves that a transaction can be defined as violating public order if it is aimed at violating public legal normative acts of the state that determine the foundations of the state structure, political system and economic security of the state, and is qualified as a crime or administrative offense.

The position is substantiated that the qualification of a transaction as violating public order must be preceded by a court verdict on bringing a participant in such a transaction to criminal liability or a resolution of a competent authority on bringing him to administrative liability. The author suggests specific ways to improve the legal regulation of the institution of transactions, aimed at ensuring the unity of judicial practice and protecting the rights and interests of participants in civil legal relations.

Key words: transaction, legality, invalidity of transaction, public order, civil law.

Постановка питання. Правочин як юридичний факт є основою сучасного цивільного обігу, створюючи, змінюючи або припиняючи цивільні правовідносини між суб'єктами права. Фундаментальною характеристикою будь-якого правочину є його правомірність – відповідність вимогам закону, загальним принципам правового регулювання та засадам суспільної моралі. Без дотримання цієї істотної умови правочин не може забезпечити реалізацію інтересів його учасників у правовому полі, втрачаючи своє основне призначення як інструменту регулювання цивільних відносин.

Сучасне цивільне право встановлює комплексну систему умов правомірності правочинів, що включає вимоги до суб'єктного складу, змісту, форми та волевиявлення сторін. Кожна з цих умов відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності та передбачуваності цивільного обігу, захисті прав та інтересів учасників цивільних правовідносин. Аналіз правомірності правочинів дозволяє не лише встановити дійсність конкретного правочину, але й окреслити ті правові механізми, за допомогою яких держава забезпечує баланс приватних та публічних інтересів у сфері договірних права.

Відзначимо, римське право, як фундаментальна основа сучасної цивілістики, створило детальну систему регулювання правочинів, яка вражає своєю глибиною та актуальністю навіть через тисячоліття. Римські юристи розробили концепції та принципи, які стали наріжним каменем сучасного розуміння правочинів як юридичних фактів. Вони встановили базові вимоги до дійсності правочинів, визначили умови їх укладення та виконання, а також розробили механізми захисту прав сторін у разі порушення умов правочину [1, с. 67].

У законодавстві багатьох країн сьогодні чітко прослідковується запозичення римських правових моделей щодо правочинів. Українська цивільно-правова система успадкувала від римського права класифікацію правочинів на односторонні, двосторонні та багатосторонні, критерії щодо формальних вимог, а також підстави для визнання правочинів недійсними. Сучасні правові концепції волі та волевиявлення як ключових компонентів правочину мають своє коріння саме в римському праві, де було комплексно опрацьовано теорію вад волі та їхній вплив на юридичну силу правочину.

Варто підкреслити, що сучасне цивільне право продовжило та вдосконалило римську практику захисту інтересів добросовісних учасників правочинів. Такі механізми як реституція, компенсація збитків, анулювання правочинів через введення в оману або помилку – всі вони походять з римської правової традиції. Сучасні цивільні кодекси, включаючи український, хоч і модернізували ці положення відповідно до вимог часу, проте зберегли фундаментальні принципи та концепції, сформовані римськими правознавцями, що демонструє фундаментальність та життєздатність римського приватного права [2, с. 693].

Стан опрацювання проблематики. Проблематика правомірності правочинів у цивільному праві привертає постійну увагу науковців через свою фундаментальну роль у забезпеченні стабільності цивільного обігу. Теоретичні основи вчення про правочини були закладені ще римськими юристами, однак у сучасній українській цивілістиці ця тема отримала розвиток у працях таких вчених як О. Дзера, Н. Кузнєцова, В. Луць, Р. Майданик, І. Спасибо-Фатєєва, Є. Харитонов та інші.

Значний внесок у дослідження умов дійсності правочинів зробили М. Сібільов, В. Борисова, С. Бервено, які детально проаналізували критерії правомірності правочинів та наслідки їх недотримання. Окремі аспекти волі та волевиявлення при вчиненні правочинів стали предметом досліджень В. Жекова, Ю. Пацурківського, Р. Таш'яна. Питання форми правочинів та наслідків її недотримання розглядали С. Бородовський, В. Кучер, О. Длугош.

Таким чином, **метою дослідження** виступає всебічний доктринально-правовий розгляд правомірності правочинів у цивільному праві, встановлення їх істотних характеристик, критеріїв дійсності та формулювання теоретично аргументованих рекомендацій щодо удосконалення нормативної регламентації інституту правочинів у сучасній цивільно-правовій системі України.

Виклад матеріалу дослідження. У контексті категорії правочину фундаментальною ознакою та вимогою виступає правомірність, а загальним критерієм, закріпленим у ч. 1 ст. 203 ЦК, є узгодженість змісту з ЦК, іншими актами цивільного законодавства та моральними засадами суспільства. Для повноцінного розуміння концепції правомірності необхідно прояснити суттєву деталь: співвідношення між змістовим наповненням понять «правомірність» та «законність». Методологічною основою для такого аналізу може слугувати принцип, згідно з яким обсяг поняття цивільного права є ширшим за обсяг поняття цивільного законодавства [3, с. 69–70]. Відповідно законність – безумовна відповідність нормам позитивного права, а правомірність – як нормам позитивного права так і іншим джерелам цивільного права, зокрема його принципам, звичаям, вимогам що зазвичай ставляться.

Отже йдеться про буквально вузьке тлумачення поняття правомірність, як законність, та широке тлумачення – як відповідність всім джерелам цивільного права.

У цьому контексті Т. Бобко зазначає: «вчення про заборони та дозволи в аспекті змісту правочинів: під законністю змісту правочину варто розуміти дві законодавчі вимоги – негативні й позитивні. Негативними умовами, що висуваються законодавством до змісту правочину, є заборони, позитивними – те, що необхідно передбачати в самому правочині» [4, с. 6]. Особливо вартий уваги її інтегративний підхід до проблематики правочинів, який полягає в тому, що правочин розглядається нею «як акт приватного волевиявлення, тісно «вмонтований» у певні фіскальні, податкові та облікові механізми, внаслідок чого відбувається взаємний вплив і регламентація форми та змісту правочинів, що має суттєве значення для їх цивільно-правового регулювання» [4, с. 4]. Це демонструє, що правочин як акт приватного волевиявлення та юридичний факт слугує підставою для виникнення правовідносин в інших галузях права.

Сам по собі термін «правочин» свідчить що він є таким, який відповідає праву і вчинений відповідно до вимог норм права. Іншими словами, ознака його правомірності йому іманентно властива і є конститутивною. Не дарма законодавець презюмує у ст. 204 ЦК України правомірність правочину. Якщо виходити із того, що правочин є однією з найпоширеніших підстав виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин у системі юридичних фактів, то внаслідок визнання його недійсним така підстава відпадає хоча б за правилами формальної логіки – не правовий акт не може спричинити нормальні цивільні правовідносини, а лише є одним із порушень, які спричиняють охоронні правовідносини. Цей аспект, на жаль, опускається у сучасних до слідженнях.

У зв'язку з наведеним досить актуальним є проблеми, які пов'язані з недійсністю правочинів, та підставах виникнення охоронних зобов'язань і застосування наслідків недійсних правочинів. Досі ці питання вважалися само собою зрозумілими. Проте, якщо розукомплектувати правочин як дію на дійсну, яка відповідає вимогам ст. 203 ЦК України і тим набуває статусу правочину як правової категорії, та недійсні дії, які у разі їх оспорення не породжують тих юридичних наслідків, які мали на меті їх учасники, то стає зрозумілим сутність проблеми та необхідність її вирішення. Іншими словами, якщо людина ще здатна внаслідок застосування умовностей, через тлумачення встановити про що йдеться у категорії «недійсний правочин», то його не сприймає штучний інтелект, зокрема ПК.

Отже, дослідницька мета полягає у розв'язанні парадоксу недійсної неправової дії, яка формально не повинна породжувати правові наслідки, проте фактично їх спричиняє: порушуються захищені законом суб'єктивні права та законні інтереси особи, яка постраждала від такого порушення; виникає право на захист і можливість застосування такого юридичного інструменту як визнання правочину недійсним; потерпіла сторона або інші особи в її інтересах отримують право звернутися за судовим захистом.

Спробуємо вирішити його послідовно на основі формально-юридичного підходу. Так, відповідно ст. 203 ЦК України встановлені умови дійсності правочину і однією з них є дотримання вимог щодо його змісту. Тоді не досить зрозуміла презумпція правомірності правочину. Вона, по суті, ігнорує вимоги до правочину, які встановлені у ст. 203 ЦК України. Принаймні, питання про те, чи може правочин суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства (ч. 1 ст. 203 ЦК) залишається відкритим. Через ст. 204 ЦК та волевиявленням сторони ці вимоги ігноруються, а при достатньо професійному підході взагалі можна довести протилежне і особа, яка потерпіла – перетвориться у порушника. Ми вже не говоримо про інші способи впливу на потерпілу сторону.

Показовою у тому є наведена вище в Узагальненні Верховного суду України судова практика. Стосовно досліджуваного недійсного правочину основне полягає у тому, що зміст вчиненого правочину не повинен суперечити публічному порядку держави, закріпленому в законодавстві України. У ст. 228 ЦК України використано термін «правочин, що порушує публічний порядок» і вказується, що ним є порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним. У такому підході вбачається відхід від тих основних цінностей, насамперед життя та здоров'я, які вказані у ст. 3 Конституції України [8]; майнова направленість розуміння змісту публічний порядок; спробу диференціації прав людини і громадянина при тому, що у ЦК не проведено ідею і можливість реторсії у правах за ознакою громадянства; майнові порушення проти держави і проти фізичної, юридичної особи та публічних утворень фактично прирівняні.

Безсумнівно, поняття «публічний порядок» вимагає ґрунтовного аналізу, включно з додатковим розглядом елементу завідомої суперечності таких дій державним та суспільним інтересам, а також фундаментальним морально-етичним принципам суспільства. Після розкриття змістового наповнення цього терміну стає можливим теоретично обґрунтувати підставу нікчемності правочину як порушення здійсненим правочином публічного порядку, причому з метою, яка свідомо суперечить інтересам держави й суспільства, що закріплено в оновленій редакції ст. 228 Цивільного кодексу України.

Тут простежується глибше епістемологічне підґрунтя. Це пов'язано з тим, що з часів знаменитого висловлювання римського юриста Гая у правосвідомість кожного правника вкорінилося розмежування публічного та приватного права: публічне право стосується інтересів держави, а приватне – інтересів індивіда [2, с. 694]. До того ж, цивільне законодавство України призначене регулювати приватноправові відносини, до яких категорію публічного порядку навряд чи можна зарахувати. Отже, право на згоду з умовами правочину, які обмежують права його сторони, не може підноситися до рангу публічного, а залишається лише приватною справою цієї сторони. Відповідно, між публічним стандартом, яким власне і є вимоги закону, та його приватним застосуванням стороною дії, що не відповідає встановленим законом вимогам, існує певна і доволі істотна відмінність. Тільки у випадку, коли сторони, укладаючи правочин через порушення публічного порядку, прагнуть отримати приватну вигоду чи навіть прибуток, тоді одночасно відбувається і порушення публічного порядку, і порушення норм цивільного права.

Виокремлюючи лише певні види злочинів, адміністративних або цивільних правопорушень як підстави нікчемності правочину за ст. 228 ЦК України, виникає проблемне питання: чи підлягатимуть визнанню нікчемними з підстав порушення публічного порядку дії, що заборонені кримінальним або адміністративним законодавством (приміром, дії, спрямовані на переміщення контрабанди, надання хабара тощо), або навіть ті, що націлені на підрив економічної безпеки чи зміну конституційного ладу тощо, які, своєю чергою, не охоплюються зазначеною статтею.

Якщо проаналізувати розглядуваний нікчемний правочин, то конституційні права людини й громадянина, порушення яких становить підставу нікчемності правочину, що порушує публічний порядок, закріплені в Основному Законі держави – Конституції України, яка у ст. 3 визнає

найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Окрім цього, коли правочин спрямований на знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним, дії особи кваліфікуватимуться як злочини або адміністративні проступки, і, як наслідок, порушуватимуть Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Законодавець відокремив порушення публічного порядку від інших підстав нікчемності правочинів, виходячи з порушення правочином таких основоположних нормативно-правових актів держави, як: Конституція України, Кримінальний кодекс та Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відтак можна дійти висновку, що публічний порядок держави порушується у випадку недотримання нормативних актів, у яких він закріплений. Необхідно здійснити чітке розмежування правочинів, що порушують публічний порядок, від інших підстав нікчемності вчинених правочинів, а також встановити межі застосування ст. 228 ЦК України, які могли б використовуватися судами під час розгляду справ даної категорії.

Для визначення критеріїв застосування ст. 228 ЦК України слід відмітити, що нині актуальними є справи, які розглядаються господарськими судами за позовами податкових органів про умисне ухилення суб'єктів господарювання від сплати податків. Як правило, податкові органи пред'являють у господарські суди позови про визнання правочинів недійсними на підставі ст. 49 ЦК УРСР, як такі, що вчинені з метою, суперечною інтересам держави та суспільства [9, с.18].

Судові процеси між податковими органами та суб'єктами підприємницької діяльності часто супроводжуються ущемленням прав та законних інтересів останніх через неправомірне втручання в їхню господарську діяльність, оскільки господарські суди доволі регулярно приймають рішення про відхилення позовних вимог. Судді обґрунтовують свої рішення насамперед тим, що податкові органи не надають належних доказів, які б підтверджували наявність у сторін умислу на укладення договору з метою, що суперечить інтересам держави та суспільства (зокрема, на навмисне ухилення від сплати податків).

Довести умисел сторін під час розгляду цивільної справи у суді досить складно, а наслідком неподання позивачем доказів про наявність мети, суперечної інтересам держави та суспільства, є відмова суду в задоволенні позову зацікавленої особи, навіть, якщо такий умисел сторін реально мав місце.

Оскільки ст. 228 ЦК України для правочину, що порушує публічний порядок, передбачає наявність умислу сторін (сторони) на незаконний результат, а також суперечність його публічно-правовим актам держави, вважаємо, що такий умисел повинен встановлюватись під час розслідування кримінальної справи і розгляду її у суді або у момент винесення постанови про адміністративне правопорушення.

Можливість такого порядку встановлення умислу сторін також пов'язано з тим, що однією з ознак правочину, що порушує публічний порядок, є заборона його нормами кримінального чи адміністративного законодавства. Як зазначає М. Сібільов, ці правочини порушують виключно публічно-правові норми, які одночасно становлять правопорушення у вигляді злочину чи адміністративно-правового делікту [9, с.20].

Спираючись на викладене вище, правочин може бути визначений таким, що порушує публічний порядок, якщо він спрямований (вчинений з умислом) на порушення публічно-правових нормативних актів держави, які визначають основи державного устрою, політичної системи та економічної безпеки держави, і кваліфікований як злочин чи адміністративне правопорушення у встановленому законом порядку.

У зв'язку з цим ст. 228 ЦК України повинна, на наш погляд, підлягати більш розширеному тлумаченню, а термін «публічний порядок» розглядатись як оціночний критерій, закріплений у публічно-правових нормативних актах держави. До правочинів, що порушують публічний порядок, слід відносити правочини, спрямовані (вчинені з умислом) на порушення публічних нормативно-правових актів: Конституції України, валютного, митного, податкового, антимонопольного та іншого публічно-правового законодавства, в якому закріплені засади державного ладу, політичної системи, економічної безпеки держави, і водночас кваліфікуються як злочини чи адміністративні делікти. Це, зокрема, правочини, спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина; ухилення суб'єктами господарювання від сплати податків; незаконне відчуження або користування об'єктами права власності Українського народу; правочини, спрямовані

на незаконний обіг вилучених з вільного обігу предметів або предметів, обіг яких обмежено; правочини, вчинені з метою порушення антимонопольного законодавства та спрямовані на здійснення заборонених видів господарської діяльності, а також інші, що мають на меті порушення публічно-правових нормативних актів. Кваліфікації правочину як такого, що порушує публічний порядок, повинен передувати вирок суду, що набрав законної сили, про притягнення учасника (учасників) такого правочину до кримінальної відповідальності, або постановою компетентного органу про притягнення зазначених осіб до адміністративної відповідальності.

Запропонований порядок застосування ст. 228 ЦК України не призводитиме до неоднозначного тлумачення даного нікчемного правочину в судовій практиці, а також дозволить виносити обґрунтовані рішення про порушення сторонами вчиненим правочином публічного порядку. Окрім того, це слугуватиме і чіткому визначенню наслідків недійсності антипублічних правочинів. Так чи інакше і практика, і судочинство матиме більш чіткі критерії для вирішення справ про визнання антипублічних правочинів недійсними.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що правомірність правочинів виступає визначальною та сутнісною характеристикою цієї правової категорії. При цьому суттєво розмежовувати поняття «правомірність» та «законність», оскільки правомірність є ширшим поняттям і охоплює відповідність не лише нормам позитивного права, але й іншим джерелам цивільного права, зокрема його принципам, звичаям та загальновизнаним вимогам.

Окрему увагу в контексті правомірності правочинів необхідно зосередити на питанні публічного порядку як критерію їх дійсності. Дослідження демонструє, що правочин можна класифікувати як такий, що порушує публічний порядок, якщо він націлений на порушення публічно-правових нормативних актів держави, які встановлюють основи державного устрою, політичної системи та економічної безпеки держави, і кваліфікований як злочин чи адміністративне правопорушення у визначеному законом порядку. При цьому принципово важливим є чітке розмежування правочинів, що порушують публічний порядок, від інших підстав нікчемності вчинених правочинів.

Для удосконалення правового регулювання інституту правочинів необхідно запровадити більш конкретні критерії визначення правочину таким, що порушує публічний порядок. Зокрема, доцільно встановити, що визначенню правочину як такого, що порушує публічний порядок, має передувати вирок суду, який набрав законної сили, про притягнення учасника такого правочину до кримінальної відповідальності, або постановою уповноваженого органу про притягнення до адміністративної відповідальності. Такий підхід сприятиме уникненню неоднозначного тлумачення цього виду нікчемних правочинів у судовій практиці та забезпечить ухвалення обґрунтованих рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белов Д.М., Белова М.В., Переш І.С. Розуміння терміну «конституція» в період Стародавнього Риму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. С. 66–70.
2. Белова М.В., Переш І.С. Вплив римського права на сучасну зміну правової парадигми. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 5. 2023. С. 692–695.
3. Цивільне право України. У двох частинах. Частина 1. *Підручник* / За заг. Ред.. д-ра юрид. наук Р.Б. Шишки та канд. юрид. наук В.А. Кройтора. Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ. 2008. 516 с.
4. Бобко Т.В. Зміст та форма правочину у цивільному праві: *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. спеціальність 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»*. Х. 2011. 20 с.
5. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Заборовський В.В. Штучний інтелект та авторські і суміжні права. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 76(2). Ч. 2. 2023. С. 299–304.
6. Белов Д.М., Белова М.В., Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 78(4). Ч. 2. 2023. С. 315–320.
7. Бисага Ю.М., Белова М.В., Белов Д.М. Виклики для прав дитини у зв'язку з розвитком штучного інтелекту. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 77(3). Ч. 1. 2023. С. 88–91.
8. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

9. Сібільов М.М. Загальна характеристика нікчемних правочинів (договорів). *Економіка. Фінанси. Право*. 2007. № 5. С. 16–22.
10. Рушак І.В. Правочини, що порушують публічний порядок, і їх недійсність: *Дис. канд. юрид. наук*: 12.00.03. К., 2012. 192 с.
11. Рушак І.В. Конструкція правочинів у цивільному праві. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 3. С. 74–80.
12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
13. Рушак І.В., Бєлова М.В. Правомірність правочинів у цивільному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Випуск 6. 2024. С. 989–995.